

Stopa Immanuela Wallersteina

Životy sociologů stejně jako historie sociálních systémů, které jsou předmětem jejich studia, mají své počátky i konce. Dne 31. srpna roku 2019 ve věku 88 let dotlouklo srdce zakladatele inovativního přístupu analýzy světového systému Immanuela Wallersteina [Genzlinger 2019]. Myslitel, který ač začínal svou kariéru jako specialista na Afriku, postupně dosáhl statusu jednoho z nejvýznamnějších světových sociologů. Byl představitelem generace, jejíž vzestup na akademickou scénu byl poznamenán klíčovou zkušeností studentského hnutí roku 68 [Smith 1991: 95]. Wallersteinova podpora studentského hnutí se mimo jiné odrazila v jeho díle *Universities in Turmoil: the politics of change* [Wallerstein 1969].

V úvodu ke sborníku svých klíčových textů vymezuje Wallerstein [Wallerstein, 2000: xv] hlavní témata svého intelektuálního vývoje. Popisuje svoje dospívání, kdy se vymezoval jednak proti komunistům, na kterých mu vadil stalinistický teror, tak proti sociálním demokratům, kteří neprojevovali, dle jeho názoru, dostatečný odpor zlům kapitalismu a rasové diskriminace. Formativní roli sehrála také zkušenost s McCarthyismem a samozřejmě jeho pozitivní vztah ke studentským radikálům z roku 68, kterým se odlišoval od většiny tehdejších profesorů na Kolumbijské univerzitě [Ragin et al. 1984: 279]. Zkušenost afrikanisty ho potom vedla k odmítnutí tehdy hegemonní modernizační teorie vycházející z díla Talcotta Parsonse.

Wallerstein je samozřejmě znám svým čtyřsvazkovým hlavním dílem *Modern World System*, jehož první svazek vyšel v roce 1974 [Wallerstein 1974, 1980, 1989, 2011]. Zde odmítl převažující tradici metodologického nacionalismu a navrhl považovat za základní jednotku analýzy světový kapitalistický systém, který vznikl v souvislosti se zámořskými objevy a nástupem evropské hegemonie. Tento systém je na jedné straně jedinečnou jednotkou, na druhé straně se však jeho vývoj řídí obecnými zákonitostmi. Zde se Wallerstein inspiroval moderní kosmologií, která na jedné straně považuje vesmír za jedinečný celek, singulární entitu, jejichž vývoj se však řídí obecnými přírodními zákony. Wallerstein tímto vznášel nárok, že se mu podařilo překonat novokantovské rozlišení věd na idiografické [zabývající se jedinečnými skutečnostmi, např. historie] a nomothetické, které zkoumají obecné zákonitosti [ideálním případem je moderní matematická přírodověda].

Wallerstein vznášel nárok, že jeho přístup umožňuje zkoumat historické a sociální fenomény v jejich totalitě [Wallerstein 2000: 73]. Ve shodě s tradicí 20. století používá pro tyto totální fenomény pojem sociální systém, přičemž sociální systémy dělí na mini-systémy a světové systémy. Minisystémy podle něj existovaly pouze v zahrádkářských a lovecko-sběračských společnostech. Neboť je-li takováto kmenová pospolitost ovládnuta vnější mocí, která na ni uvalí povinnost odvádět tribut, přestává takováto pospolitost reprezentovat totalitu všech ekonomických interakcí, a tudíž přestává být minisystémem. Světové

systemy pak dělí na světová impéria a světovou kapitalistickou ekonomiku [Wallerstein 2000: 74–75]. Světová impéria definuje jako velké říše předmoderní doby založené na redistributivní ekonomické formě, tedy odvádění tributu (např. Čína, Řím).

V 16. století se však zrodila nová forma totální ekonomické organizace: světová kapitalistická ekonomika. Wallerstein tvrdí, že pojmy kapitalismu a světové ekonomiky reprezentují pouze dvě strany stejné mince [Wallerstein 2000: 76]. Na rozdíl od světových impérií, nemá světová ekonomika jedno politické centrum, což umožňuje kapitalistům více flexibilně akumulovat kapitál. Světová ekonomika představuje globální formu vykořisťování, kdy země jádra bohatnou díky nerovné distribuci na úkor zemí periferie. Tyto pojmy převzal Wallerstein z teorií závislosti, které reflektovaly selhání modernizačních teorií při vysvětlení vývoje Latinské Ameriky. Wallerstein doplnil tento pojmový dualismus o pojem semiperiferie, který označuje země, které usilují o status země v jádrové oblasti světové kapitalistické ekonomiky. Existence semiperiferiálních zemí pak zajišťuje celému systému stabilitu, neboť snižuje antagonismy v rámci světového systému.

Tento pokus je možné interpretovat jako aplikaci marxismu na globální úroveň. Procesy vykořisťování se neodehrávají primárně v rámci národních států, nýbrž mají globální charakter. Také socioekonomické formace je třeba aplikovat globálně. Zde Wallerstein uvádí dva příklady. Prvním je případ latinsko-amerických zemí, které ač měly feudální formy organizace práce, byly ve skutečnosti součástí světové kapitalistické ekonomiky [Wallerstein 2000: 76]. Druhým je případ socialistických států, jejichž neúspěch vysvětluje náš autor nemožností vybudovat socialismus pouze v jedné zemi. I Sovětský svaz byl součástí kapitalistické světové ekonomiky. K žádoucí tranzici směrem k socialistické či komunistické společensko-ekonomické formaci může dojít pouze na globální úrovni. Pozoruhodné je, že v této souvislosti Wallerstein velmi oceňuje Mao Cetunga a jeho tezi, že s vítězstvím revoluce a ustavením Čínské lidové republiky třídní boj neskončil. V sovětsko-čínské roztržce tedy stojí Wallerstein na čínské straně, alespoň ve smyslu sympatií pro Maovu kritiku sovětského pokusu budovat socialismus v jedné zemi [Wallerstein 2000: 79–82].

S ohledem na fakt, že teorie světového systému není českému čtenáři neznámá [Holubec 2009], nebudeme dále představovat jednotlivé teoretické nuance, nýbrž se pokusíme stručně přestavit pozoruhodný vliv této doktríny na sociálně vědní bádání. Wallersteina je možné zasadit do kontextu intelektuálních pokusů překonat metodologický nacionalismus a ostré oborové hranice. Zde připomíná tak různorodé myslitele jako Charlese Tillyho nebo Anthony Giddense. Giddens se pokoušel překonat oborové hranice mezi sociologií, historií a geografii. Charles Tilly [Tilly 1984: 11] když vymezoval škodlivé postulaty funkcionalistické sociální vědy, tak na prvním místě jmenoval představu, že svět můžeme rozdělit do distinktních společností, z nichž každá má svou autonomní kulturu, politiku, ekonomiku a svoje autonomní zdroje sociální solidarity. Oproti funkcionalismu pak kladl důraz na překonání mezioborových hranic mezi historií a sociologií, komparativní metodu a globální studia. Podobný akcent můžeme najít i u Philipa Abramse [Abrams 1982]. Notoricky známá je recepce a kritické rozpracování konceptu světového systému u Janet Abu Lughoda, Andre Gundera Franka a Barry Gillse.¹ Bez Wallersteinova konceptu světového systému je obtížně představitelná teorie sociální revoluce Thedy Skocpol, podle které k sociálním revolucím dochází ve státech semiperiferálního charakteru v důsledku jejich

¹ Toto téma bylo v Čechách zpracováno Stanislavem Holubcem [2009: 138–170].

soutěže se zeměmi jádra [Skocpol 1979]. Skocpol však, na rozdíl od marxisty Wallersteina, klade větší důraz na geopolitické a mocenské aspekty. Nicméně Wallerstein neovlivnil pouze autory marxizující či společensko-kritické orientace.

V českém prostředí je téměř neznámý jeho vliv na autory anglické školy mezinárodních vztahů Barry Buzana a Richarda Littla, kteří odmítli jeho marxistické a ekonomizující východisko a uvažovali o světových systémech v geopolitických souvislostech [Buzan – Little 2000]. Buzan a Little konfrontovali historizující pojetí světového systému s ahistorickým pojetím mezinárodního systému v teorii Kennetha Waltze a vypracovali vlastní koncepci klasifikace typů mezinárodních systémů vyskytujících se v průběhu světových dějin. V tomto ohledu rozlišili tři základní fáze lidských dějin: 1. období od paleolitu až po vznik civilizací, které nazývají před-mezinárodním/mezistátním obdobím; 2. mnohočetné mezinárodní systémy starověkého světa; 3. globální mezinárodní systém, který vznikl univerzalizací pravidel evropské společnosti států. Makroregionální integraci chápou jako jednu z prvních forem systémové integrace jdoucí až k lovcům sběračů. Zde uvádějí příklady celoaustralských ekonomických transakcí či systému kula v Melanésii. V době starověku celý starý svět [Euroasie + Afrika] byl začleněn do jednotného systému dálkového obchodu. Nicméně starý svět nikdy nebyl geopoliticky integrován do podoby jednoho mezistátního systému. Starověká Čína a Řím byly integrovány dálkovým obchodem, nedocházelo však mezi nimi k vojenským a mocenským interakcím. Klíčovou proměnnou při analýze různých typů mezinárodních či mezistátních systémů je Buzanovi s Littlem pojem interakční kapacita. Ta udává potenciál jednotlivých politických jednotek interagovat mezi sebou. Má v sobě dimenzi nejen rozsahu možného transportu a komunikace, která byla již analyzována například klasickými geopolitickými teoriemi (Mahan – Mackinder), nýbrž i institucionálně sociální dimenzi. Potenciál interakce se například zvyšuje zavedením jednotného diplomatického jazyka, diplomatické etikety, písma či mincí. Na rozdíl od Wallersteina zdůrazňují pluralistický pohled na fungování mezinárodních systémů. Analyzují je z hlediska čtyř základních dimenzí: 1. vojensko-politické, 2. ekonomické, 3. sociální a 4. environmentální [Buzan – Little 2000: 73–74].

Samostatnou kapitolu pak představuje Wallersteinovo politické angažmá. Snad žádnému jinému historickému sociologu se nepodařilo stát se tak významnou politickou ikonou. Nutno konstatovat, že Wallerstein sám o tuto roli aktivně usiloval, nebál se otevřeně hlásit ke svému marxistickému východisku a sám otevřeně svou koncepci označoval spíše za protestní perspektivu pohledu na svět než za empirickou teorii ohledně vztahů příčiny a následku [Wallerstein 2000: xxii]. To se odráží i v rétorické formě, jakým je koncepce prezentovaná, plně apriorních apodiktických tvrzení, vyjadřujících extrémně velkou míru sebejistoty a dogmatismu. Alternativní vysvětlení jsou odsouzena nikoli testována. Předpokládá se, že teorie je potvrzována politickou zkušeností zaostalé a vykořisťované periferie. Míra schematičnosti a zjednodušení perspektivy světového systému výrazně převyšuje jiné „velké teorie“: Parsonsovu teorii jednání, Luhmannovu systémovou perspektivu či Giddensovu teorii struktury. Tito autoři sice rezignovali na tvorbu teorií středního dosahu založených na falzifikačním kritériu, nicméně i při tvorbě svých rámcových „velkých teorií“ se pokoušeli, ve větší či menší míře, vypořádat s alternativními interpretacemi reality.

Wallerstein však působí dojmem, že na alternativní explanace reaguje spíše jejich ideologicko-politickým odsouzením. Věří, že alternativní explanace byly jednoduše

falzifikovány dějinami; příkladem je například jeho vyrovnání se s modernizačními teoriemi s příznačným titulem *Modernizace? Odpočívej v pokoji* [Wallerstein 2000: 106–111]. Wallerstein se zde s modernizačními teoriemi vypořádá na pěti stránkách, a to tak, že jednoduše konstatuje, „že nežijeme v modernizujícím se světě, nýbrž v kapitalistickém světě“ a že podstatu současné doby nevyjadřuje orientace na výkon, nýbrž orientace na zisk [Wallerstein 2000: 107]. Následuje pětibodová argumentace, která vypočítává nedostatky modernizačních teorií z perspektivy historického materialismu a teorie světového systému. Ta končí konstatováním, že žijeme v přechodném období, kdy očekáváme příchod světového systému založeného na socialistické společensko-ekonomické formaci. Aktéři dějin pak mohou zaujmout dvojí roli, buď se stanou racionálními aktivisty, kteří svou činností přispívají k příchodu této nové formy organizace, nebo si mohou vybrat roli zlomyslných či cynických obstruktorů progresivní změny. Příkladem těchto obstruktorů jsou například stoupenci modernizačních teorií, které slouží k odvedení pozornosti od progresivní agendy [Wallerstein 2000: 110]. Wallerstein šel dokonce tak daleko, že přisuzoval své teorii jisté predikční schopnosti. Věřil, že žijeme v přelomovém období, kdy se rozhoduje, zda bude pokračovat posilování rozporů kapitalismu nebo pokročíme v přechodu k více egalitární socialistické formě. Nicméně vývoj není jednoznačně determinován a závisí také na činnosti antisystémových aktivistů a hnutí. K otočení směru vývoje tím pozitivním egalitárně socialistickým směrem se Wallerstein pokoušel přispět svým politickým aktivismem a komentátorskou činností [video *Immanuel Wallerstein: The Global Systemic Crisis and the Struggle for a Post-Capitalist World* 2015].

S ohledem na ideologicko-politická východiska jeho díla se stěží mohou sociologové shodnout na celkovém hodnocení Wallersteinovy osobnosti. Jisté však je jedno. Po jeho díle už nikdy nebudou sociální vědy stejné jako před ním.

Marek Německý

DOI: 10.14712/23363525.2020.11

Literatura

- Abrams, Philip [1982]. *Historical Sociology*. New York: Cornell University Press.
- Abu-Lughod, Janet [1989]. *Before European Hegemony. The World System A.D. 1250–1350*. Oxford: Oxford University Press.
- Buzan, Barry – Little, Richard [2000]. *International Systems in World History*. Oxford: Oxford University Press.
- Frank, Andre Gunder – Gills, Barry K. (ed.) [1996]. *The World System. Five Hundred Years or Five Thousands*. New York: Routledge.
- Genzlinger, Neil [2019]. Immanuel Wallerstein, Sociologist With Global View, Dies at 88. *The New York Times*, 10. 9. 2019. Dostupné z: <<https://www.nytimes.com/2019/09/10/books/immanuel-wallerstein-dead.html>>.
- Holubec, Stanislav [2009]. *Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periférie*. Praha: SLON.
- Immanuel Wallerstein: The Global Systemic Crisis and the Struggle for a Post-Capitalist World* [video] [2015]. YouTube, 8. 6. 2015. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=riK3dlgusrI>>.
- Ragin, Charles – Chiot, Daniel [1984]. The World System of Immanuel Wallerstein: Sociology and Politics as History. In: Skocpol, Theda (ed.). *Visions and Methods in Historical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 276–312.
- Skocpol, Theda [1979]. *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Smith, Denis [1991]. *The Rise of Historical Sociology*. Philadelphia: Temple University Press.
- Tilly, Charles [1984]. *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russell Sage Foundation.
- Wallerstein, Immanuel [1969]. *Universities in Turmoil: the Politics of Change*. New York: Atheneum.
- Wallerstein, Immanuel [1974]. *The Modern World System*. Vol. I: *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York – London: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel [1980]. *The Modern World-System*. Vol. II: *Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel [1989]. *The Modern World-System*. Vol. III: *The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730–1840's*. San Diego: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel [2000]. *The Essential Wallerstein*. New York: The New Press.
- Wallerstein, Immanuel [2011]. *The Modern World-System*. Vol. IV: *Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914*. Berkeley: University of California Press.